

Bo'riyev Fazliddin Faxriddinovich,

*Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti Sharq sivilizatsiyasi va tarix
fakulteti Sharq falsafsi va madaniyati yo'nalishi 2-bosqich magistranti*

Toshkent, O'zbekiston

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy Eron Islom Respublikasining sobiq davlat rahbari va tarixchi-faylasuf olim Said Muhammad Hotamiy tomonidan Tasavvuf ilmi va mantiqning o'zaro aloqadorligi va farqli tomonlarini qay tartibda sharhlanishi o'rganilgan.

Abstract: In this article, the former head of state of the modern Islamic Republic of Iran and historian-philosopher Said Mohammad Khotami has studied the order in which the interrelationships and differences of Sufism and logic are interpreted.

Kalit so'z va iboralar: Tasavvuf, mantiq, bilish, poklanish, oliy haqiqat, subektivlik va obektivlik.

Key words and phrases: Sufism, logic, knowledge, purification, supreme truth, subjectivity and objectivity.

Muhammad Hotamiy tomonidan mantiq va tasavvuf ilmining o'zaro aloqalari va ziddiyatli tomonlari izohlashda, u ikki ilmning asosiy maqsad va yo'nalishlarini tahlil qiladi.

Mantiq - Bu ilm, asosan, Mantiq dalil keltirish va xulosa chiqarish prinsiplarini o'rganuvchi falsafiy tadqiqotdir¹, inson tafakkurining mantiqiy qoidalarini va xulosalash jarayonini o'rganadi. Mantiq — to'g'ri tafakkur yuritishning asosiy qonunlari va shakllari haqidagi fan.² Mantiqda aniq qoidalar

¹ Xayrullayev mantiq Mantiq, Haqberdiyev mantiq, Logika, Toshkent, 1984.

² Sharipov mantiq, Fayzixo'jayeva D., Mantiq (ma'ruzalar matni), Toshkent, 2001.

va qonunlar mavjud bo'lib, ular asosida har qanday xulosa yoki fikrning to'g'ri yoki noto'g'ri ekanligi aniqlanadi. Bu ilm bilishning va fikr yuritishning tizimli va qat'iy qoidalariga asoslangan.

Tasavvuf - Tasavvuf arab tilidagi **لصُّوفِيّ** - so'zidan olingan bo'lib, tasavvuf (**التَّصَوُّف**) nomi bilan tanilgan³. Tasavvuf esa ruhiy poklanish, Allohga yaqinlashish va ma'naviy kamolotga erishishga intilishdir. Tasavvuf, sufiylik — islomda insonni ruhiy va axloqiy jihatdan komillik sari yo'llovchi ta'limotdir.⁴ Tasavvufiy yo'ldagi shaxsning tajribasi individual bo'lib, u ko'pincha hissiyotlar, ichki-ma'naviy holatlar va ilohiy ilhom bilan bog'liq. Tasavvufda aqldan ko'ra qalb va ruhning o'zgarishiga e'tibor qaratiladi. Ibn Xaldun "Muqaddima" asarida tasavvuf "suvf" — "jun", "po'stin" so'zidan olingan bo'lishi kerak, zero qadimdan tarkidunyo qilgan zohidlar jundan to'qilgan kiyim yoki po'stin kiyib yurishni odat qilganlar, bu bilan ular bashang kiyinib yuruvchi axli dunyolardan farqli hayot tarzini o'zlarida namoyon etganlar, deydi.

O'zaro Aloqalari:

- **Bilishga bo'lgan intilish:** Mantiq ham, tasavvuf ham insonni bilim va haqiqatga intilishga chaqiradi. Mantiqda bu bilim aqliy tahlil orqali, tasavvufda esa qalbning ruhiy poklanishi va Allohning nurini idrok qilish orqali olinadi. Mantiq, fikr va mulohazalarni tartibga solish, tushunish va baholash uchun zarurdir. Hotamiy mantiqiy fikrlashni tasavvufiy tajribalar bilan bog'laydi. Mantiq, tasavvufda ma'rifatga erishishda bir vosita sifatida xizmat qiladi.
- **Oliy haqiqatga erishish:** Mantiq orqali inson aqliy haqiqatlarga, tasavvuf orqali esa ilohiy haqiqatlarga yetishga harakat qiladi. Tasavvuf, Alloh bilan to'g'ri aloqani o'rnatish, ma'naviy jihatdan o'sish va ruhiy tajribalar orqali bilim olishdir. Hotamiy tasavvufni ko'proq ruhiy intilish va Allohga bo'lgan muhabbat sifatida talqin etadi. Hotamiy mantiq va tasavvufni bir-birini

³ Brown, Jonathan A.C. Misquoting Muhammad: The Challenge and Choices of Interpreting the Prophet's Legacy. Oneworld Publications, 2014

⁴ Komilov N., Tasavvuf (1-kitob), Toshkent., 1999;

to'ldiruvchi elementlar sifatida ko'radi. Mantiq, tasavvufiy tushunchalarni yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi, tasavvuf esa mantiqiy bilimlarni ruhiy jihatdan boyitadi.

Ziddiyatli Tomonlari:

- **Usuldagi farqlar:** Mantiq ko'pincha aniq va raqamli ma'lumotlarga asoslangan bo'lsa, tasavvuf inson ruhining noaniq va chuqur his-tuyg'ularini ifodalaydi. Hotami bu ziddiyatni, tasavvufiy tajribalarni mantiqiy tushunchalar bilan izohlashda muammolar bo'lishi mumkinligini ta'kidlaydi. Mantiqda haqiqat aniq va qat'iy qoidalar asosida o'rganiladi. Tasavvufda esa haqiqat subyektiv va shaxsiy tajribalar orqali izohlanadi. Bu esa mantiqiy tahlil qilishni cheklaydi, chunki tasavvufiy haqiqat ko'p hollarda tushuntirib bo'lmaz darajada chuqur va ruhiydir.

- **Aqldan ustunlik:** Mantiqiy bilimlar ko'pincha nazariy va aqliy bo'lib, ularning tasavvufiy ma'rifatga yetaklashi har doim ham mumkin emas. Tasavvuf esa ko'proq ichki tajribalar, his-tuyg'ular va shaxsiy ma'naviyat bilan bog'liq. Mantiqda aql asosiy rol o'ynasa, tasavvufda aqlning chegaralanganligi e'tirof etilib, qalb va ruhning Allohga yaqinligi muhim deb hisoblanadi.

- **Xulosa qilishda farqlar:** Mantiqiy tafakkur qat'iy va aniqlikka intiladi, tasavvuf esa ko'proq tajribaviy va shaxsiy xulosalarga tayanadi, bu esa ba'zan mantiqiy bo'lmagan tuyulishi mumkin.

Muhammad Hotamiy mantiq va tasavvufni bir-biriga qarama-qarshi qo'ygan bo'lsa-da, mantiq va tasavvuf o'rtasidagi aloqalarni chuqur tahlil qilgan. U bu ikki sohaning bir-birini to'ldiruvchi jihatlari va ziddiyatlarini izohlash orqali, islom falsafasining murakkabligini ko'rsatadi. Mantiqiy bilimlar, tasavvufiy tajribalar bilan birgalikda, insonning ma'naviy o'sishiga va Alloh bilan aloqasini kuchaytirishga yordam beradi. ularning har ikkalasi ham insonni oliy haqiqat va bilimga yetaklovchi turli yo'llar ekanini ta'kidlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- Said Muhammad Hotamiy "Islom tafakkuri tarixidan", Minhoj. Toshkent, 2003.

- Xayrullayev mantiq Mantiq, Haqberdiyev mantiq, Logika, Toshkent, 1984.
- Sharipov mantiq, Fayzixo‘jayeva D., Mantiq (ma‘ruzalar matni), Toshkent, 2001.
- Brown, Jonathan A.C. Misquoting Muhammad: The Challenge and Choices of Interpreting the Prophet's Legacy. Oneworld Publications, 2014
- Komilov N., Tasavvuf (1-kitob), Toshkent., 1999;